

לקראת תמורות אפשריות בתפיסת הביטחון האיראנית

רז צימט | 14 בנובמבר, 2024 | גיליון 1915

ההתפתחויות האזוריות מציבות בפני איראן והציר הפרו-איראני שבהובלתה אתגרים ביטחוניים גוברים ומעוררות ספקות לגבי יעילותם של רכיבי ההרתעה המרכזיים שלה מול אויביה ובראשם ישראל - הפעלת "שלוחים", יכולות צבאיות אסטרטגיות (טילים וכטב"מים) ותוכנית הגרעין. השינויים בתפיסת הביטחון לנוכח הפערים שנתגלו בה בחודשים האחרונים עשויים לשקף גישות שונות בקרב ההנהגה האיראנית ולבוא לידי ביטוי בהתאמות מוגבלות או בשינוי אסטרטגי, במיוחד ביחס לדוקטרינת הגרעין. ההערכה המחודשת של תפיסת הביטחון צפויה להתקיים בשעה שאיראן ניצבת בצומת דרכים משמעותי עקב העימות המחריף עם ישראל, המערכה האזורית הנמשכת וההתקרבות לתום עידן המנהיג העליון הנוכחי.

ההתפתחויות המשמעותיות באזור מאז מתקפת חמאס על ישראל ב-7 באוקטובר 2023, ובמיוחד העימותים הצבאיים הישירים בין איראן לישראל מאז אפריל 2024, עשויות לחולל שינויים בתפיסת הביטחון האיראנית. אף כי מוקדם להעריך את השפעת התמורות האזוריות, ברור כבר כעת שהנהגת איראן נדרשת להערכה מחודשת את תפיסת הביטחון שלה, ובעיקר את רכיבי ההרתעה לנוכח הישגיה הצבאיים של ישראל מול הציר הפרו-איראני, ובראשו חזבאללה, וחילופי המהלומות בין איראן וישראל.

רכיבים בתפיסת הביטחון האיראנית עברו שינויים ניכרים מאז המהפכה האסלאמית כתוצאה מהתפתחויות פנימיות, למשל מותו של מכוון המהפכה איתאללה רוחאללה ח'ומיני ב-1989 וחילופי הממשלים בטהראן; התפתחויות אזוריות ובהן: סיום מלחמת איראן-עיראק (1988), מלחמת המפרץ הראשונה (1990-1991), כיבוש עיראק (2003), אירועי "האביב הערבי" (2010-2011) ועליית דאע"ש בסוריה ובעיראק במחצית העשור הקודם; שינויים גלובליים ובראשם קריסת ברית המועצות (1991), המעבר לסדר עולמי חד-קוטבי בהובלת ארצות הברית ובהמשך המאמצים לכינונו של סדר עולמי רב-קוטבי; וכן התפתחות היכולות הטכנולוגיות והצבאיות של איראן, בעיקר בתחומי הגרעין, הטילים והכטב"מים.

הרצון להבטיח את שרידות המשטר מפני איומים מבית ומחוץ מהווה יעד ראשון במעלה של הרפובליקה האסלאמית ומעצב מרכזי של תפיסת הביטחון שלה. מנהיג איראן, עלי ח'אמנהאי, שב והצהיר בהזדמנויות רבות, כי אויביה של איראן, ובראשן ארצות הברית, חותרים להפיל את המשטר באמצעות תמיכה במתנגדיו מבית וביריביה האזוריים וכן בהפעלת לחצים מדיניים, כלכליים וצבאיים. איראן רואה עצמה כמדינה הנמצאת בסביבה בעייתית מאוד ומוקפת יריבות

אזוריות ונוכחות צבאית זרה. תפיסת הביטחון שלה מושפעת במידה רבה מתפיסת איום זו והיא מבקשת לוודא כי לא מתפתח איום משמעותי על גבולותיה, על לכידותה הטריטוריאלית, על ריבונותה ועל ביטחונה הלאומי.

הניסיון ההיסטורי תרם למערכת השיקולים הביטחוניים של איראן. התערבות מעצמות זרות בענייניה הפנימיים וכיבוש חלקים משטחה חיזקו את תחושת הפגיעות שלה. המלחמה עם עיראק (1980-1988) נתפסת עד היום באיראן כטראומה לאומית הטבועה בזיכרון הלאומי הקולקטיבי, המחייבת את ההנהגה לעשות כל שביכולתה כדי למנוע הישנות איום דומה על ביטחונה הלאומי. מאז התפרקות ברית המועצות, הוסר אחד האיומים המשמעותיים שניצבו בפני איראן, אך עליית ארצות הברית כאיום משמעותי, במיוחד בעקבות כיבוש עיראק ב-2003, והחרפת העימות הישיר בינה לישראל חייבו את הרפובליקה האסלאמית לשפר את יכולת ההרתעה שלה מול אויביה, במיוחד עקב נחיתותה בתחום הקונבנציונלי. חיל האוויר האיראני מתבסס עדיין על מטוסים מיושנים יחסית וההגנה האווירית האיראנית לא הפגינה יעילות רבה מול התקיפות הישראליות. במאמציה לפתח ולשמר הרתעה יעילה מול יריביה, פיתחה איראן במשך שנים ארבעה רכיבים מרכזיים: הסתמכות על ארגונים "שלוחים", יכולות צבאיות אסטרטגיות (בעיקר טילים בליסטיים וכטב"מים), טרור והתעצמות גרעינית.

ארבעת האדנים של ההרתעה האיראנית

הפעלת "שלוחים"

רשת השלוחים מהווה רכיב בסיסי בתפיסת הביטחון של איראן ואחד הכלים המרכזיים בידיה להרתיע את אויביה, להגדיל את העומק האסטרטגי שלה ולהרחיב את השפעתה ואת עוצמתה מעבר לגבולותיה. מנקודת המבט של שלטונות איראן, רשת זו מאפשרת לה לקדם את האינטרסים האסטרטגיים שלה באזור במחיר זול יחסית ותוך שאיפה להימנע עד כמה שניתן מעימות ישיר נגד יריביה המרכזיים. באמצעות שימוש בארגונים תת-מדינתיים, עלה בידי איראן לבסס מאחזי כוח והשפעה חשובים במרחב הערבי, אף כי לגורמים האזוריים המשתפים עימה פעולה יש לעתים אינטרסים נוגדים ושיקולים אחרים, שאינם תואמים בהכרח את אלה של טהראן.

בשני העשורים האחרונים השקיעה איראן מאמצים גוברים להרחבת השפעתה האזורית. ניתן לראות בהתפתחות זו ביטוי לתפיסה שהלכה והשתרשה בצמרת הפוליטית והביטחונית האיראנית, אשר מייחסת חשיבות גוברת להרחבת פעילותה והשפעתה של איראן הרחק מעבר לגבולותיה הפוליטיים והגיאוגרפיים כדי לשפר את יכולתה להתמודד עם איומים חיצוניים. כביטוי לשאיפה לנטרל איומים בשלב מוקדם ככל האפשר אימצה איראן בעשור האחרון את אסטרטגיית "ההגנה קדימה" או "ההגנה ההתקפית". ניתן לתאר אסטרטגיה זו כהגנה באמצעות התקפה, תוך בלימת האיומים על ביטחונה הלאומי של איראן באמצעות התמודדות עם אויביה הרחק ככל האפשר מגבולותיה.

תפיסת "ההגנה קדימה" קשורה באופן ישיר לתפיסת "העומק האסטרטגי", שאף היא רכיב חיוני באסטרטגיה האיראנית ונתפסת כאמצעי לפצות את איראן על יכולותיה הצבאיות הקונבנציונליות המוגבלות. אף כי תפיסה זו אינה חדשה, חשיבותה גברה בעשור האחרון על רקע הטלת האזורית. כינון הציר הפרו-איראני ("חזית ההתנגדות") שיפר את יכולתה של איראן להרחיב את העומק האסטרטגי שלה בסהר הפורה. מנהיג איראן ח'אמנהאי עצמו התייחס לצורך להרחיב את העומק האסטרטגי של איראן כאל רכיב חיוני בתפיסת הביטחון האיראנית. בינואר 2017 הצהיר ח'אמנהאי במפגש עם משפחות חללי המערכה הצבאית בסוריה ובעיראק, כי אילולא נבלם דאע"ש מחוץ לגבולותיה של איראן היה צורך לבלום אותו בטהראן, בפארס, בח'וראסאן ובאצפהאן.

יכולות צבאיות אסטרטגיות

התחמשותה של איראן בעשורים האחרונים במערכים צבאיים אסטרטגיים, לרבות טילים בליסטיים וכתב"מים, כרכיב נוסף בתפיסת "ההגנה קדימה", אפשרה לה אף היא לפצות עצמה על חולשתה הקונבנציונלית, לצד רשת השלוחים ויכולות הסייבר. תוכנית הטילים הבליסטיים המגוונת של איראן היא פועל יוצא ממלחמת איראן-עיראק, שהמחישה את הצורך בשיפור ההרתעה ובהסתמכות עצמית. המלחמה באוקראינה נתפסה באיראן כעדות נוספת לצורך לשמר ולשפר את יכולותיה הצבאיות האסטרטגיות, במיוחד בתחום הטילים ארוכי הטווח. לאחר הפלישה הרוסית בפברואר 2022 הציגה העיתונות האיראנית את מגבלות כוחה של אוקראינה כעדות לצורך לשמר נכסים אסטרטגיים המספקים למדינה הגנה וכוח הרתעה. בראיית איראן, הטילים הבליסטיים מציעים אמצעי נגיש, מהיר ויעיל כדי להרתיע, להקרין כוח ולהעניש את יריביה.

העימות הגובר בין איראן לישראל חיזק אף יותר את הצורך בפיתוח יכולות צבאיות אסטרטגיות כדי להתמודד עם עליונותה הצבאית של ישראל. במשך שנים העדיפה איראן לפעול נגד ישראל באמצעות שלוחיה במזרח התיכון כדי להסיר מעצמה אחריות ולצמצם את הסיכונים הכרוכים בעימות צבאי ישיר עם ישראל או אף עם ארצות הברית. שיטת פעולה זו נועדה להרתיע את ישראל, להתישה ולהקיף אותה ב"טבעת אש", תוך שימור מידה רבה של מרחב חסינות והכחשה. במהלך העשור האחרון יזמו משמרות המהפכה מהלכים התקפיים כלפי ישראל, בהם נעשה שימוש בכתב"מים וברקטות משטח סוריה נגד ישראל. כך למשל שיגרה איראן בפברואר 2018 כתב"ם התקפי מסוריה לישראל, והוא הופל על ידי צה"ל. במאי 2018 שיגר כוח קודס יותר מ-30 רקטות משטח סוריה לעבר מוצבי צה"ל ברמת הגולן בתגובה למותם של לוחמי משמרות המהפכה בתקיפת צה"ל בסוף אפריל 2018. עם זאת, השינוי המשמעותי בכללי המשחק בין שתי המדינות ניכר לראשונה במתקפה האיראנית על ישראל בליל ה-14-13 באפריל 2024, בתגובה לחיסולו של מפקד כוחות משמרות המהפכה בסוריה ובלבנון, חסן מהדוי, במתחם הסמוך לשגרירות איראן בדמשק ב-1 באפריל 2024. מתקפת הטילים והכתב"מים בישרה שלב חדש בעימות האסטרטגי בין שתי המדינות.

טרור

מאז המהפכה האסלאמית משתמשת איראן בטרור כאחד הכלים המרכזיים למימוש יעדיה הלאומיים לצד כלים מדיניים, צבאיים, כלכליים ותרבותיים. היא תומכת במגוון ארגוני טרור ברחבי העולם וכן יוזמת ומבצעת באופן ישיר פעולות טרור באמצעות מנגנונים מדינתיים, ובראשם משמרות המהפכה ומשרד המודיעין. מעורבות איראן בטרור משתרעת על פני מדינות רבות ומכוונת כלפי יעדים מגוונים, שכוללים מתנגדים של המשטר האיראני בחו"ל, מטרות ואינטרסים אמריקאים, יעדים ישראלים ויהודים וכן גורמים מוסלמיים וערבים, במטרה להרתיע מפני פעילות נגד אינטרסים איראניים.

בשנים האחרונות הגבירה איראן את פעילות הטרור שלה במגוון רחב של זירות פעולה ברחבי העולם (לרבות במדינות מערביות), במיוחד נגד יעדים ישראלים, יהודים ואמריקאים. זאת, בתגובה לפעילות סיכול גוברת מצד ישראל וארצות הברית לנוכח התמיכה האיראנית בטרור ומאמצי ההתגרענות וההתחמשות הצבאית שלה. בדומה להפעלת ארגונים שלוחים משמש גם הטרור כאמצעי בידי איראן להרתיע ולהעניש את יריביה תוך שימור מרחב הכחשה מסוים, המפחית את הסיכון להסלמה עד כדי עימות צבאי כולל.

תוכנית הגרעין

כרוב הרכיבים האחרים של עוצמתה האסטרטגית של איראן, גם ראשיתה של תוכנית הגרעין בתקופת השאה. לאחר המהפכה האסלאמית הוקפאה תוכנית הגרעין על פי הוראתו של מנהיג המהפכה ח'ומיני, שכן היא נגדה לתפיסתו את רוח האסלאם. מלחמת איראן-עיראק הניעה את המשטר האיראני במחצית שנות ה-80 לחדש את תוכנית הגרעין על רקע המכה הקשה שספגה איראן במלחמה והשימוש נגדה מצד המשטר העיראקי בנשק כימי ובטילים.

הקו ההסברתי שנוקטים מנהיגי איראן מאז ראשית שנות ה-90 מדגיש את אופייה האזרחי של תוכנית הגרעין האיראנית. בכירים איראנים שבו והצהירו במשך שנים כי איראן אינה מפתחת נשק גרעיני ולעולם לא תנסה לפתחו, משום שאינה מאמינה בתועלת שבו ומכיוון שבעיני מנהיג איראן הנשק הגרעיני אסור מבחינה הלכתית. עם זאת, המנהיג ח'אמנהאי לא שינה מעולם את תפיסתו הגורסת כי יכולת סף גרעינית צבאית תספק לאיראן הרתעה יעילה נגד אויביה ומשמשת, לפיכך, תעודת ביטוח הכרחית להמשך שרידותו של המשטר. ח'אמנהאי גם לא נסוג מעמדתו שלפיה תוכנית הגרעין היא רק תירוץ בידי המערב, שנועד ללחוץ על איראן, לבדדה ולהחלישה כדי להכשיר את הקרקע למימוש היעד האסטרטגי המרכזי: שינוי המשטר האסלאמי. זאת ועוד, הסכמתו של מנהיג לוב לשעבר מועמר קדאפי לפרק את תוכנית הגרעין של ארצו ב-2003, שלא מנעה בסופו של דבר את הפלתו בסיוע מדינות המערב, הוצגה על ידי ח'אמנהאי כעדות לצדקת דרכה של איראן המסרבת להיכנע לדרישות המערב בתמורה להטבות המערביות. גם הפער בין החסינות שממנה נהנית צפון קוריאה הגרעינית לבין גורלו של סדאם חוסיין, שלא החזיק נשק כזה, נתפס בעיני איראן כהוכחה לחיוניותו של נשק גרעיני, לצד נכסים אסטרטגיים נוספים, ובראשם מערך הטילים ארוכי הטווח שברשותה.

ספקות בנוגע ליעילות תפיסת הביטחון האיראנית

ההתפתחויות האזוריות האחרונות לנוכח המערכה הנמשכת מאז פרוץ המלחמה ברצועת עזה מציבות בפני הרפובליקה האסלאמית אתגרים ביטחוניים גוברים ומעוררות ספקות ביחס לתקפותה של תפיסת הביטחון שלה, ובמיוחד ליעילותם של שניים מרכיבי ההרתעה שלה: תפיסת השלוחים והיכולות הצבאיות האסטרטגיות שברשותה.

הפעלת ה"שלוחים"

המלחמה ברצועת עזה סיפקה לאיראן הזדמנות משמעותית ראשונה לממש את תפיסת "התלכדות הזירות" באופן נרחב יותר מאשר בעבר, תוך הפעלה בו-זמנית ומתואמת של מספר זירות פעולה נגד ישראל וארצות הברית ומבלי לשלם על כך מחיר ישיר. עם זאת, המלחמה גם חשפה את מגבלות כוחה של איראן בהפעלת כלל היכולות שעומדות לרשות הציר הפרו-איראני באזור, בייחוד לנוכח החשש מהיגררות לעימות צבאי ישיר עם ישראל ואולי אף עם ארצות הברית. זאת ועוד, איראן לא הצליחה לממש באמצעות רשת השלוחים שלה את שני יעדיה המרכזיים: הפסקת הלחימה בעזה כדי לצמצם את מחיר הפגיעה בחמאס, והפעלת לחץ על ארצות הברית כדי שתחדל מתמיכתה הבלתי-מסויגת בישראל ותלחץ עליה לסיים את המלחמה טרם מימוש יעדיה.

בנוסף, במהלך המלחמה נתגלעו מתיחויות בין איראן לחלק משלוחיה עקב פערים מסוימים בין האינטרסים שלה לבין אלה של הארגונים הנתמכים על ידה. פערים אלה נבעו במידה מסוימת מהתמורות שחלו בתפיסת הפעלת השלוחים בידי איראן בשנים האחרונות, ובפרט בעקבות חיסול קאסם סולימאני בינואר 2020, שחייב את איראן לנהל את רשת השלוחים שלה באופן מבוזר יותר מאשר בעבר. היא המשיכה לשמר מידה רבה של השפעה ברשת, אך לא בהכרח באמצעות שליטה מלאה וקבועה בכל אחד מרכיביה. לאחר המתקפה האיראנית על ישראל באפריל 2024 העריכו גורמי מודיעין שאיראן התאכזבה מפעילות חזבאללה בליל המתקפה. חזבאללה אומנם שיגר מספר מטחים של עשרות רקטות לבסיסים צבאיים ברמת הגולן בליל המתקפה האיראנית, אך תגובה זו לא חרגה מכללי המשחק בין הארגון לישראל בגבול הצפון מאז פרוץ המלחמה ברצועת עזה. גם תקרית מותם של שלושת החיילים האמריקאים בירדן בתקיפת מיליציה שיעית עיראקית בסוף ינואר 2024 ופעילותם הגוברת של החות'ים בתימן, הנתמכים בידי איראן, נגד תנועות כלי שיט בים האדום ובמפרץ עדן, איימו לגרור את איראן לעימות צבאי בלתי-רצוי עם ארצות הברית.

הפעלת השלוחים ותמיכת איראן בהם, שנועדה לצמצם את הסיכון שבהיגררותה למערכה צבאית ישירה, הביאה אותה בסופו של דבר לעימות צבאי ישיר עם ישראל. לאחר התקיפה הישראלית באיראן ב-26 באוקטובר, נתן העיתונאי האיראני אמיר-חוסין מוצלא ביטוי לכישלון תפיסה זו בראייתו. בציוץ בחשבון ה-X שלו כתב העיתונאי כי "ציר ההתנגדות", שהוקם בסוריה ובעיראק על חשבון התקציב האיראני כדי להשיג עומק אסטרטגי עבור איראן ולהרחיק את

סכנת המלחמה מגבולותיה, גרם לכך שמטוסי קרב ישראליים תקפו את איראן דרך עיראק וסוריה והביאו למותם של ארבעה חיילים איראניים.

חמור מכל אלה, המלחמה ברצועת עזה הציבה לראשונה איום משמעותי על עצם שרידותו של חמאס, המהווה רכיב חשוב (אף כי לא המרכזי) בציר הפרו-איראני, ופגעה קשות בחזבאללה, המשמש נכס אסטרטגי מרכזי של איראן באזור. עריפת רוב צמרת הארגון, ובראשה נסראללה, והפגיעה הקשה בכוחו הצבאי הציבו איום משמעותי על הפרויקט האזורי החשוב ביותר שאותו טיפחה איראן במשך עשרות שנים ושללו ממנה במידה רבה את היכולת להרתיע את ישראל ולהגיב לה במקרה של תקיפת מתקני הגרעין האיראניים.

יכולות צבאיות אסטרטגיות

שלטונות איראן הציגו את שתי התקיפות על ישראל: ב-13-14 באפריל ("הבטחת אמת 1") וב-1 באוקטובר ("הבטחת אמת 2") כהצלחות משמעותיות חרף הצלחת ישראל לייט את רוב השיגורים לעברה. העיתון כיהאן, המזוהה עם מנהיג איראן, תיאר את מתקפת אפריל כתגובה הצבאית החריפה ביותר נגד ישראל מאז מלחמת יום הכיפורים וטען, שאיראן הצליחה לחדור את מעטפת ההגנה הרב-שכבתית של ישראל ולפגוע בה אף על פי שלא היתה זו תקיפה חשאית או מפתיעה.

התקיפה השנייה, בראשית אוקטובר, התקבלה באיראן בשביעות רצון רבה אף יותר לנוכח השיפורים שניכרו בה בהשוואה לזו הראשונה. למחרת התקיפה דיווחה מפי מספר מקורות סוכנות הידיעות תסנים המזוהה עם משמרות המהפכה, כי משמרות המהפכה המתינו מספר שבועות לפני ש"הענישו את הטוריסטים הציונים" כדי לשכלל ולפתח טכנולוגיות לא מוכרות, שסיפקו לאיראן "עליונות מוחלטת מול הציונים". כביטוי לשביעות רצונה של ההנהגה האיראנית מתוצאות התקיפה העניק המנהיג ח'אמנהאי ב-6 באוקטובר את העיטור הצבאי הגבוה באיראן למפקד חיל האוויר של משמרות המהפכה, אמיר-עלי חאג'יזאדה.

למרות זאת, ואף שטרם ברור כיצד יתפתח סבב המהלומות בין איראן לישראל, ניתן להניח כי גם בקרב ההנהגה האיראנית נותר ספק בנוגע ליכולתה לספק מענה יעיל לעליונותה האווירית והמודיעינית של ישראל בהגנה ובהתקפה ולכפות עליה משוואה חדשה, שתרתיע אותה מהמשך פעילותה נגד איראן והציר הפרו-איראני. ספק זה אף גבר בעקבות התקיפה הישראלית באיראן ב-26 באוקטובר, שהסבה נזק ניכר למערך ההגנה האווירית של איראן וליכולות ייצור הטילים הבליסטיים שלה.

לקראת שינוי אפשרי בתפיסת הביטחון האיראנית

לנוכח התפתחויות אלה והפערים שניכרו בשנה האחרונה ביכולתה של איראן להרתיע ביעילות את יריביה על בסיס תפיסת הביטחון הנוכחית שלה, תידרש ההנהגה האיראנית לבצע הערכה מחודשת של עקרונות התפיסה ולהתאימם למציאות המשתנה וללקחי המערכה הרב-זירתית. בתהליך זה עשויה טהראן לאמץ שלוש גישות מרכזיות, או לשלב ביניהן.

גישת "איראן תחילה"

בהתאם לגישה זו, שהנשיא מסעוד פ'זשכיאן וחוגים המזוהים עם האגף הפרגמטי באיראן עשויים להיות מייצגיה הבולטים, עדיף לאיראן להתמקד בשלב זה בפתרון האתגרים הניצבים בפניה בזירת הפנים, ובראשם המשבר הכלכלי, כדי לשפר לאורך זמן את יכולתה לספק מענה גם לאתגרים הביטחוניים. זאת, באמצעות מאמצי הסדרה עם המערב בסוגיית הגרעין, שעשויה להוביל להקלה בסנקציות, המשך הפגת המתיחויות עם שכנותיה הערביות של איראן, מאמצי שיקום ופיתוח כלכליים וצמצום הפער המתרחב בין המשטר לציבור הרחב.

ביטוי לגישה זו ניתן למצוא במאמרי פרשנות, שהתפרסמו בחודשים האחרונים באמצעי תקשורת המזוהים עם האגף הפרגמטי-רפורמיסטי. אלה גרסו כי אל לאיראן ליפול ל"מלכודת", שישראל מנסה להפיל אותה בה באמצעות גרירתה לעימות צבאי כולל, ועדיף לה להתמקד בשיקום ובשיפור יכולותיה הצבאיות, ההגנתיות, הביטחוניות והמודיעיניות, בחיזוק לכידותה הפנימית, בייצוב הכלכלה ובמענה משופר לאתגרים החברתיים שבפניה, באופן שיאפשר לה להתמודד טוב יותר אל מול האיום הישראלי. בעקבות התקיפה הישראלית באיראן טען העיתונאי מג'יד חאניאן בריאיון לעיתון הרפורמיסטי שרק, כי לאחר שאיראן הפגינה את עוצמתה הצבאית, עליה לשים את הדגש על פעילות דיפלומטית. לדבריו, האווירה השלילית כיום כלפי ישראל בזירה הבינלאומית מספקת לאיראן הזדמנות לפעול במישור המדיני ולהוכיח את חתירתה להסדרה מדינית.

ראוי להדגיש כי גם לאחר בחירתו של פ'זשכיאן כנשיא, השפעתם של החוגים המתונים יותר על קבלת ההחלטות באיראן מוגבלת למדי לנוכח התחזקותם בשנים האחרונות של השמרנים והרדיקלים במוסדות השלטון, לרבות במועצה העליונה לביטחון לאומי. עם זאת, התמורות האזוריות והאתגרים הביטחוניים הניצבים כיום בפני איראן עשויים לחזק – ולו זמנית – את הקולות בצמרת האיראנית, הדוגלים באימוץ קו פרגמטי יותר עד לשיקום יכולותיה של איראן ושל הציר הפרו-איראני, שנפגעו במהלך המערכה האזורית.

בכל מקרה, גם אם יצליחו החוגים המתונים יותר לקדם את תפיסת עולמם המדגישה את הצורך בהעדפת הסדרה מדינית-דיפלומטית וייצוב הכלכלה לשם פתרון האתגרים שבפני איראן, אין בכך כדי לחולל שינוי משמעותי בתפיסת הביטחון האיראנית, שפ'זשכיאן עצמו הביע במספר הזדמנויות תמיכה ברכיביה הבסיסיים. זמן קצר לאחר שנבחר כנשיא, העביר פ'זשכיאן מסרים חד-משמעיים לבכירים בציר הפרו-איראני, שבהם ביטא את מחויבות ממשלתו להמשך התמיכה ב"חזית ההתנגדות" והדגיש כי תמיכה זו מהווה עמוד תווך מרכזי במדיניות הרפובליקה האסלאמית. בנאום שנשא ב-4 בנובמבר 2024 התייחס הנשיא לחשיבות יכולותיה הצבאיות האסטרטגיות של איראן לצרכי הרתעה ואמר כי הטילים שבידי איראן נועדו למנוע מאויביה להעז ולתקוף אותה, כפי שישראל עושה ברצועת עזה.

גישת ההתאמות המוגבלות

לפי גישה זו, הפגיעה המשמעותית ביכולות חזבאללה וחמאס והפערים שנתגלעו ביכולתה של איראן להרתיע ביעילות את ישראל מפני המשך פעילות נגדה ונגד הציר האזורי שבהובלתה באמצעות השלוחים ויכולותיה הצבאיות האסטרטגיות, מחייבים אמנם התאמות מסוימות בתפיסת הביטחון האיראנית כדי לשפר את יעילות ההרתעה, אך לא בהכרח תמורות מרחיקות לכת ברכיבי התפיסה. אין ספק כי המהלומות שהונחתו על איראן וחזבאללה באחרונה התקבלו בטהראן בהפתעה ובדאגה. עם זאת, נראה כי לפחות חלק מההנהגה האיראנית עודנה סבורה כי חרף גריעת יכולות איראן ושלוחיה בידי צה"ל, אין בידי ישראל היכולת להכריע את המערכה הרב-זירתית. לפי גישה זו, היגררות ישראל למלחמת התשה מתמשכת ברצועת עזה, בלבנון ואולי אף מול איראן, המשך התבססות איראן על הסף הגרעיני הצבאי, התעצמותה הצבאית והמשך ההישענות האיראנית על רוסיה וסין, יובילו בסופו של דבר לשינוי מאזן הכוחות האסטרטגי לטובת איראן והציר הפרו-איראני.

גם בעיצומן של ההתפתחויות המשמעותיות באזור, המשיכו חוגים המזוהים עם הממסד השמרני-רדיקלי באיראן להדגיש כי אין בהצלחותיה האופרטיביות של ישראל כדי לשנות את מאזן הכוחות לטובתה. זאת ועוד, לא ניתן למצוא בשלב זה ביטוי להכרה מצד חוגים אלה בצורך בחשיבה אסטרטגית מחודשת, במיוחד בנוגע להפעלת השלוחים או לצורך לשמר ולחזק את היכולות המתקדמות בתחום הטילים והכטב"מים. יתר על כן, בכירים איראניים, ובראשם המנהיג ח'אמנהאי, המשיכו לבטא בהצהרותיהם תחושת מסוגלות וביטחון ביכולתם של איראן ורכיבי הציר להתמודד בהצלחה מול ישראל. כך, למשל, הצהיר ח'אמנהאי ב-23 באוקטובר 2024, כי "הציונים" חשבו שיוכלו לחסל בקלות את קבוצות "ההתנגדות", אך הם ממשיכים להילחם נגד חמאס, הג'האד האסלאמי, חזבאללה ויתר הקבוצות, אף על פי שהרגו למעלה מ-50 אלף אזרחים חפים מפשע ומספר ממנהיגי "חזית ההתנגדות", וכן חרף התמיכה האמריקנית הנמשכת בישראל. בנאום שנשא ב-31 באוקטובר, ימים ספורים לאחר התקיפה הישראלית על איראן, שב ח'אמנהאי והצהיר, כי "חזית ההתנגדות" תנצח את "חזית הרשע" הניצבת מאחורי ישראל וכי "קבוצות ההתנגדות" ממשיכות להילחם נגד ישראל באותה העוצמה והנחישות. מפקד משמרות המהפכה, חוסיין סלאמי, הפגין אף הוא תחושת ביטחון דומה. לאחר התקיפה הישראלית הצהיר סלאמי, כי ישראל סבורה שיש ביכולתה לשנות את ההיסטוריה באמצעות שיגור מספר טילים, אך למעשה היא הגיעה לשלב הקריסה. ניתן להתייחס להצהרות אלה, שהיו כדוגמתן גם בעבר, כרטוריקה חלולה או כדברי רהב שנועדו להסתיר את חולשתה של איראן. עם זאת, ניתן גם לראות בהן ביטוי אותנטי להלך רוח המבטא הערכה מתמשכת מצד ההנהגה האיראנית כי מאזן הכוחות עדיין נוטה לטובתה.

גם חוגים המזוהים עם המחנה הפרגמטי-רפורמיסטי באיראן לא קראו עד כה תיגר על עצם תפיסת הביטחון. לאחר תקיפת ישראל ביטא הפרשן והמומחה ליחסים בינלאומיים מאוניברסיטת טהראן, חסן בהשתי-פ'ור, תמיכה בתפיסת "ההגנה קדימה" באמצעות ארגונים שלוחים. במאמר פרשנות בעיתון הרפורמיסטי אעתמאד, כתב הפרשן כי התקיפה הישראלית

מדגישה את הצורך בנוכחות ובמעורבות איראנית בסמוך לגבולותיה של ישראל, המספקות לה אפשרות טובה יותר לפגוע בה ממרחק קרוב יותר.

אין משמעות הדברים כי מייצגי גישה זו אינם סבורים שנדרשות התאמות בתפיסת הביטחון האיראנית לאור לקחי המערכה בשנה האחרונה, אלא שלתפיסתם ניתן לממש התאמות אלה במסגרת התפיסה הנוכחית ותוך מציאת פתרונות אפשריים לפערים ביכולת ההרתעה האיראנית. פתרונות אלה יכולים לבוא לידי ביטוי, למשל, בהמשך המאמצים להתיש את ישראל ברצועת עזה ובלבנון, בהאצת הניסיונות לבסס תשתיות טרור ביהודה ושומרון (כתחליף אפשרי לרצועת עזה), בהגברת פעילות הטרור בתוך שטחי ישראל, בניסיון לקזז את הפגיעה בכוחו הצבאי של חזבאללה באמצעות שיקום (ולו חלקי) של יכולותיו, העמקת המעורבות האיראנית בניהול ענייני הארגון והגברת התמיכה האיראנית במיליציות שיעיות בעיראק ובשיקום ושדרוג מערכי הטילים וההגנה האווירית, שנפגעו בתקיפה הישראלית.

שינוי דוקטרינת הגרעין

גישה אפשרית נוספת לשינוי הנדרש בתפיסת הביטחון האיראנית גורסת כי יש צורך בשיפור יכולת ההרתעה לא רק באמצעות שיפור יכולות הטילים ושיקום יכולות חזבאללה והציר הפרו-איראני, אלא גם באמצעות שינוי הדוקטרינה הגרעינית ובחינת האפשרות לפריצה לנשק גרעיני, שתספק בידי איראן את "תעודת הביטוח" האולטימטיבית מול ישראל וארצות הברית.

על רקע המשך מאמצי של איראן להתקדם ולהתבסס בסף הגרעיני, וייתכן שאף לקדם מהלכים שנועדו לקצר את זמן הפריצה לנשק גרעיני, התרבו בשנה האחרונה הקולות באיראן הקוראים לבחון מחדש את אסטרטגיית הגרעין ולא להסתפק עוד במעמדה כמדינת סף. כך, למשל, הזהיר מפקד יחידת ההגנה על מתקני הגרעין במשמרות המהפכה, אחמד חק טלב, על רקע ההסלמה בין ישראל לאיראן באפריל 2024 כי אם ישראל תנסה לפגוע במתקני הגרעין בתגובה למתקפה האיראנית, עלולה טהראן לסטות משיקוליה הקודמים ולבחון מחדש את דוקטרינת הגרעין שלה. ימים ספורים לאחר מכן טען חבר ועדת המג'לס לביטחון לאומי ולמדיניות חוץ, ג'ואד כרימי קדוסי, כי כדי לבצע ניסוי גרעיני נדרש לאיראן שבוע אחד בלבד ממועד מתן האישור לכך מצד מנהיג איראן. נשיא אוניברסיטת שהיד בהשתי ומדען הגרעין, מחמוד רזא אקאמירי, הדגיש בראיון לטלוויזיה האיראנית ב-7 באפריל 2024 כי ח'אמנהאי יכול לשנות בכל עת את פסק ההלכה (פתוא) שלו, האוסר ייצור נשק גרעיני, ובמקרה כזה יש לאיראן היכולת לעשות זאת.

הצהרות אלה גברו אף יותר בשבועות האחרונים. באוקטובר 2024 שלחו מספר עשרות חברי פרלמנט איראנים מכתב רשמי למועצה העליונה לביטחון לאומי, בקריאה לשנות את דוקטרינת ההגנה של הרפובליקה האסלאמית בנוגע לתוכנית הגרעינית שלה. ב-26 באוקטובר הצהיר יושב ראש המועצה האסטרטגית למדיניות חוץ, כמאל ח'ראזי, כי טהראן עשויה להגדיל את טווח הטילים הבליסטיים שלה וכי שינוי דוקטרינת הגרעין עדיין על הפרק אם איראן תהיה חשופה לאיום קיומי. הוא הדגיש כי בידי איראן היכולות הטכניות הדרושות לייצור נשק גרעיני

וכי דעתו של המנהיג הוא הדבר היחיד שמונע זאת. מאמר, שהתפרסם לאחרונה בכתב העת "מדיניות הגנה" של אוניברסיטת אימאם חוסיין הפועלת בשיתוף פעולה עם משרד ההגנה האיראני ומשמרות המהפכה, רמז אף הוא לצורך לבחון מחדש את יעילותה של דוקטרינת הגרעין הנוכחית של איראן. במאמר שדן באסטרטגיית ההרתעה הגרעינית של איראן נכתב, כי יכולת סף גרעינית מספקת לרפובליקה האסלאמית הרתעה יעילה אל מול איום של מתקפה צבאית כוללת מצד אויביה. עם זאת, יעילותה של אסטרטגיה זו פוחתת לאורך זמן לנוכח השינויים המתחוללים בסביבה הביטחונית ובתפיסת האיומים על איראן, ובמיוחד איומיה של ישראל לפעול באופן צבאי כנגד תוכנית הגרעין האיראנית.

בשלב זה אין עדות להחלטה מצד ההנהגה האיראנית בראשות ח'אמנהאי לשנות את אסטרטגיית הגרעין ולפרוץ קדימה לנשק גרעיני. ואולם, הקולות הפומביים הנשמעים כיום באיראן ותומכים בבחינה מחודשת של האסטרטגיה הגרעינית עשויים להעיד על אודות דיון המתנהל בעניין זה גם במסדרונות השלטון בטהראן. התייצבותה של איראן על סף הגרעין, העימות הצבאי הישיר עם ישראל והקשיים בהרתעה יעילה באמצעות יכולות הטילים והכטב"מים ובאמצעות הציר הפרו-איראני המוחלש - כל אלה עלולים אף להגביר את הקולות בהנהגת איראן, המצדדים בפריצה קדימה לנשק גרעיני כדי לספק מענה משופר לאיומים הגוברים על ביטחונה הלאומי.

סיכום - לקראת סוף עידן ח'אמנהאי והיום שאחריו

איראן ניצבת כיום בצומת דרכים משמעותי. העימות המחרף עם ישראל, לקחי המערכה האזורית וההתקרבות לתום עידן המנהיג הנוכחי מחייבים אותה להערכה מחודשת של המאזן האסטרטגי, של מדיניותה בזירות האזורית והגלובלית ושל תפיסת הביטחון שלה.

בסיכומי של דבר, הכרעות בנוגע לשינויים משמעותיים בתפיסת הביטחון של איראן נתונות בידי המנהיג העליון והמועצה העליונה לביטחון לאומי. בשלב זה נראה כי הסיכויים לתמורות מרחיקות לכת בתפיסת הביטחון האיראנית נמוכים כל עוד ח'אמנהאי אוהז במושכות השלטון. יתר על כן, לאיראן אין בעת הנוכחית אופציות חדשות ושונות משמעותית מאלה שנקטה עד כה, למעט שינוי דוקטרינת הגרעין. אופציה זו עלולה לטמון בחובה סיכונים משמעותיים עד כדי אפשרות לתקיפה צבאית מצד ישראל ואף ארצות הברית. מאז מונה למנהיג איראן בקיץ 1989 נקט ח'אמנהאי לרוב מדיניות זהירה, בעיקר ביחסי החוץ, כדי להבטיח את שרידות משטרו. עם זאת, שלהי כהונתו עשויים להוביל אותו לשני כיוונים מנוגדים. מחד גיסא, הוא עשוי בגילו המתקדם להימנע משינויי מדיניות מרחיקי לכת ומסיכונים שעלולים לערער את ביטחונה הלאומי של ארצו בשנות שלטונו האחרונות. מאידך גיסא, הוא עשוי להעריך כי דווקא בעת הנוכחית עליו לבצר ככל האפשר את חסינותה של הרפובליקה האסלאמית אל מול האתגר הביטחוני הגובר, בעיקר מצד ישראל, והאתגרים הפנימיים ליציבות המשטר - גם במחיר סיכונים מבוקרים שמהם נמנע בעבר.

בכל מקרה, ההנהגה האיראנית תידרש בשבועות ובחודשים הקרובים להעריך מחדש את תפיסות היסוד הביטחוניות שלה. תהליך זה מתבצע בשעה שרוב מוסדות המדינה נשלטים בעיקר על ידי גורמים שמרנים ורדיקליים והשפעה גוברת של משמרות המהפכה, המאמצים לעיתים קרובות גישה ניצית, לאומנית ומתריסה כלפי המערב, מבטאים תחושת מסוגלות גוברת ביכולותיה של איראן ונכונים ליטול סיכונים רבים יותר לקידום יעדי הביטחון הלאומי האיראני. השפעתם עשויה לבוא לידי ביטוי גם בעדכון תפיסת הביטחון של איראן הן בתקופה שנותרה עד סיום כהונת ח'אמנהאי, ובמיוחד בעידן שלאחר מותו.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט